

meščanske družbene klasifikacije, a vsebuje taka kakor je možnost intimnejšega doživljanja dejanj na odru.

Notranja ureditev gledališča bo torej po vsem tem v bistvu ostala z nekaterimi izpremembami, ki jih bo zahtevala nova družbena psihološka usmerjenost. Oder se bo ohranil na „emancipiranem“, od publike ločenem prostoru, kakor ga poznamo že od renesanse; séveda se bo moral izpopolniti v vseh smereh, ki bodo vodile do pristne, mogočne dramatike, in zaradi njegovih dramskih možnosti ga ne bosta mogla nikoli nadomestiti ali zamenjati ne obnovljeni antični amfiteater, ne moderni kino. Ta dva tipa (tudi amfiteater!) se bosta razvijala kajpada v svoji smeri naprej, zasledujoč svoje umetnostne cilje, ki pa ne sovpadajo s smotri prave dramatike.

Vladimir Pavšič.

K R I T I K A

IVAN CANKAR

ZBRANI SPISI. Osemnajsti zvezek. Uvod in opombe napisal Izidor Cankar. V Ljubljani 1935. Založila Nova založba. XI + 435 strani.

Šele zdaj, ko izhajajo Zbrani spisi Ivana Cankarja, ko se razgrinja njegovo delo pred nami v celoti, imamo Slovenci priliko, da se poglobimo v življenjski opus enega naših največjih duhov in da ga pravilno presodimo. Tako bomo morda popravili to, kar smo po krivici storili zoper njegovo delo in življenje. Starejša generacija, ki je bila tako srečna, da je mogla neposredno spremljati Cankarjevo umetniško rast, bo gledala zdaj na celoto njegovega dela morebiti objektivneje kakor takrat, ko je ali videla najpoprej njegovo bohemsko pelerino, potem šele vse njegove „bolne sanje“, ali pa si špekulantsko izposojala njegovo umetnost samo za okras svojih političnih fasad. Tudi najmlajši rod bo morda ob tej izdaji revidiral stališče do Ivana Cankarja, če se zaveda, da je vzrasel iz njegovega dela, dasi je doslej po sili razmer posvečal pažnjo socialnim, političnim in gospodarskim pretresom in kazal zato bolj malo zanimanja za tiste subtilnosti človeške duše, ki jim je Cankar posvetil vse svoje izredne sposobnosti, pa se celo zavestno otresal njegovega „že preživelega individualističnega sentimentalizma“. Tudi mu ni bil povsem pravičen srednji rod, tisti, ki se je osveščal svojega življenja, ko je občutil, da Cankarja ni več, ker je bil preveč pasivno zaljubljen v njegove simbole, lepoto njegovih stavkov in ogenj njegove kulturne, politične in socialne kritike, da se jim je včasih preveč predajal in celo pozabljal, da govori na njegova usta o vnanjih rečeh, ki so se bile medtem že spremenile, dasi je bil ta rod njegovemu srcu najbližji.

Deset let že izhajajo posamezni zvezki Zbranih spisov Ivana Cankarja v ureditvi njegovega bratranca univ. prof. dr. Izidorja Cankarja in se vrstijo v serijo, ki je daleč preseгла pričakovani obseg in še ni zaključena. Bolj ko se večja število zvezkov, bolj se zaokrožuje Cankarjev umetniški lik, ki ga je bilo doslej zaradi raztresenosti spisov po najrazličnejših revijah, dnevnikih, koledarjih itd. silo težko pregledati. Zmerom bolj se pa tudi zdaj utrjuje vera v neminljivost njegovega dela pa tudi občestva, ki je iz njega vzrasel in se bo vanj na veke znova povelečan povračal. Čeprav so domalega že vsi ti spisi izšli v tisku, vendar nas zmerom zatme kako presenečenje ali nova osvetlitev, da doživljamo ob slehernem zvezku njegovo delo skoraj kot svežo aktualnost, zlasti še, ker je bila naša originalna literarna tvornost zdaj nekaj let sèm v

oseki. Tako je torej vsestransko izkazan *raison d'être* te velike in hvalevredne celotne izdaje.

18. zvezek Cankarjevih zbranih spisov obsega preko 70 črtic, urednikov Uvod in Opombe. Časovno je ta zadnja tretjina pisateljevega življenja, ki ji pripada tudi vsebina tega zvezka, določena z njegovim povratkom z Dunaja in s stalno naselitvijo v Ljubljani. Večina njegovega dela te dobe je samoizpovednega značaja. Cankar obračunava zdaj s svojo bohemsko in umetniško mladostjo, si izprašuje vest in išče odgovore na vprašanja o dobrem in zlu, o pravici in krivici, o življenju in smrti, torej vprašanja, ki so vse življenje trpinčila njegovo misel. Kakor da so doslej ovirala obširneje razpredena dejanja, da bi mogel izpovedati do kraja, kar se mu je v urah upa in obupa, radosti in potrnosti, vere in nevere razodelo, sega zdaj rajši po čisto kratkih konceptih, dviga trenutke svojega življenja in pozabe, ubada se z boji med duhom in snovjo, voljo in močjo in jih v do kraja prečiščeni jezikovni posodi, v tako kristalno izbrušeni obliki gnate iz sebe, da se beró prav kakor pesmi v prozi, tu pa tam že kar v ritmirani prozi. Tem doživljajem je dal umetniški izraz v celi vrsti neverjetno finih in subtilnih črtic in listkov, „ki so v glavnem delci velike samoizpovedi in pomenjajo višek njegovega literarnega dela“ (XIV. zv., str. IX.). Človek se čudi, da so izhajali takšni biseri pod črto v tedanjih dnevnikih in zavida tedanje naročnike listov za tako nedosežno štivo. O pisateljevi miselnosti, katere razvoj predvsem zanima urednika in ki jo prikazuje v zanimivih esejistično, brez literarno-zgodovinske ambicije pisanih uvodih, sodi dr. Izidor Cankar, da se je v tem času ustalila, četudi se ne da opredeli kot logično in racionalno zgrajen svetovno-nazorski miselni sistem. V svoji zadnji dobi je Ivan Cankar našel neko iracionalno zvezo med človekom in stvarmi, trenutkom in brezkončnostjo, življenjem in smrtjo, majhnim dejanjem in zgodovino (XVIII, IX). Prav tako se je tudi njegov etični svet zgostil v formulo: Mati, Domovina, Bog, tri temeljne vrednote in izkustvene moralne resnice (XVIII, X). V skladu s to ustalitvijo nazorov glede na svet in moralo je tudi to, da je našel svojemu psihičnemu stanju in izberi motivov adekvaten izraz, ki kaže vseskozi višek skladnosti in lepote. Suho, realistično, objektivno referiranje o prirodi in doživljanju mu je bilo zmerom tuje, nasprotno: k slehernemu pojavu zavzema svoje osebno stališče, zmerom je subjektiven tolmač in sodnik tega, kar slika. S skopimi potezami zariše lik, pokrajino osvetli za trenutek tako, da ustvari z razporeditvijo luči, teme in barv kakor slikar impresionist osnovni razpoloženjski akord, pa tudi za dinamiko dejanja uporablja le skromna sredstva; vse drugo pa se mora odzvati v čitatelju. Dokopal se je do čisto svoje tehnike novele, ki jo urednik označuje po francoskem zgledu za roman te vrste v izrazu „nouvelle à la thèse“, kjer poda uvodoma filozofsko sentenco in jo potem utemeljuje z dogodkom. Dobo tega pisateljevega stanja in ustvarjanja imenuje urednik „starčevsko dobo“, ker se v njej pogostoma oglašajo tožba po ubegli mladosti, občutek onemoglosti, „prazne hladnote“ in hrepenenje po počitku in miru ter je posledica telesne upehanosti in utrujenosti.

Po več ko dvajsetletni zvesti službi slovenski besedi in umetnosti se Ivan Cankar, čeprav mu je komaj kakih pet in trideset let, čuti trudnega starca (Slamniki, Zimsko cvetje, V gaju, Tičnica, Poset, Večer na vrtu, Krčma ob cesti itd.), loteva se ga skepsa, češ vsa lepota je bila samoprevara (Melodije), življenje se mu zdi pokopališče, kjer vstajajo davni spomini iz gomil, na licih

čuti dih smrti (Mladost), a smrt se ne da priklicati, butaro življenja boš tovoril do konca in nihče ti je ne odvzame prej, ko ti je namenjeno (Stric Šimen). Kletev tega strahotnega risa, ki drži vsa bitja v svojem krogu, ga tišči in trpinči kakor vest, ki jo prebujajo po dolгих letih zbledeli spomini. Pripét z vezmi sovražne usode na trda zemeljska tla, hrepeni kakor ogenj kvišku v brez telesnost, kjer utegne najti počitek. A tudi to ni popolnoma gotovo in groza je s tem še večja. V takšnih strašnih stiskah išče materin obraz, ki mu vselej zažari tik pred katastrofo s svetniško avreolo naproti. Značilno za ta iskanja je, da uporablja evangeljske simbole najrajši, kadar govori o svoji materi. Le redkoma prisije v tej dobi odkod kak žarek tolažbe in upa, navadno se mu prismehlja le-ta ob spominu na mater. Vsa ta bridka spoznanja so bila pridobljena za ceno lastnega življenja, ki ga je s popolno zavestjo pesnikovega poslanstva žrtvoval domovini. Ali je še kje na svetu zatela takó genialnega pesnika večja krivica, ko je trosil svoje darove in sposobnosti, da atirmira svoj narod, pa se je pri tem moral boriti, kakor se včasih bežno vidi iz urednikovih sicer večji del bibliografskih opomb, največkrat s popolnoma amuzičnimi kulturnimi velmožmi za bedne predjeme in honorarje!

Vsebinsko 18. zvezka tvori zbirka črtic „Moja njiva“, fragment romana „Ottakring“ in črtice iz leta 1914. Zbirka „Moja njiva“, kakor si jo je bil zamislil Ivan Cankar med leti 1911. in 1914., na večno škodo ni zagledala belega dne. Uredniku je uspelo po najdenem osnutku zrekonstruirati celotno podobo te knjige, ki naj bi obsegala 47 črtic, večinoma izišlih med letom 1910. in 1914. v LZ, DS, Sn, SN, raznih koledarjih in drugod. Najden je bil tudi uvod h knjigi, tako da imamo danes pred seboj postumno izdajo, lahko rečemo, ene najlepših Cankarjevah knjig, katere natisk je menda preprečila svetovna vojna. Namestu nje smo dobili leta 1920. pičel surogat z naslovom „Moje življenje“, knjigo, ki „torej ni nastala le mimo avtorjevih namenov, ampak proti njim, ker kvarni njegov zamislek „Moje njive“ (XVII, 418). Črtice te knjige so razdeljene na štiri razdelke: Trenotki, Naša dolina, Iz tujega življenja in Ob svetem grobu. *Trenotki* so bežne sličice iz lastnega in tujega življenja. Sožitje ljudi, ki so si bili človeku kedaj blizu, se prevrže po mesecih in letih v neznosnost, ker človek nikdar ne more prodreti do kraja v skrivno bistvo svojega bližnjega. Čisto nenadoma se oglasi iz otroka, žene, moža, prijatelja tujec, ki ga človek dotlej ni poznal. Avtobiografske črtice so polne reminiscenc na mladost, ki je minila kakor sanje. Ostali so le bridko-sladki spomini ali pa kesanje zaradi storjene krivice. Satirično noto o razmerah, ki jih je nekoč z ostrim sarkazmom bičal v raznih zgodbah iz doline šentflorjanske, je ohranil razdelek *Naša dolina*, toda čeprav se posmehuje slovenskemu zlaganemu pobožnjakarstvu, strankarskim spopadom, tipom iz naše malomeščanske družbe, je vendar zdaj prizanesljiv, odpuščajoč in ljubeč. Samoizpoveden značaj imajo med njimi črtice „Mrovec in njegova slava“, „Marko, Luka in Dioniz“ in „Kolokotronij“. Mučne peze življenja pa ne nosijo le ljudje, ampak tudi živali. Tragična usoda kakih Muh, Firbea, Psov (ta črtica je tu prvič objavljena), Lisjaka, Sove itd. se pokaže ob srečanju s človekom, ki je prekletstvo nad njim, da kadar poseže v tuje življenje, „mu je roka do komolca krvava“. Te črtice kakor tudi mučeniško podobo Cankarjeve matere poznamo po večini iz knjige „Moje življenje“. Ciklus „Ob svetem grobu“ dopolnjujejo v osnutku Moje njive še štiri črtice: „Obhajilo“, kjer je z

mistično simboliko prikazano materino samožrtvovanje za petero lačnih otrok, „Na peči“, čudovita podoba otroških sanj, „V tujini“, spomin na stiske in obup v dunajskih dijaških letih in „Naš laz“, strašna socialna slika življenja gostaške družine, ki jim gospodar odvzame borno kraško leho. Tako bi bila torej zbirka črtic Moja njiva gotovo najsijajnejši dokaz pisateljeve umetniške rasti, ne pa upada, kakor je škodeželjna kritika s sadistično naslado hotela prevariti našo javnost.

Roman *Ottakring*, ki bi avtobiografsko pokazal Cankarjevo življenje v dunajski dobi, je iz težko ugotovljivega vzroka ostal le edini veliki fragment njegovega dela, a ohranjeni dve poglavji dajeta slutiti, da bi bilo tudi to delo vredno Cankarjevega očetovstva. V socialni milje dunajskega predmestja je postavljen slovenski študent, ki se prav tu spominja svoje daljne domovine. Ljubezen do nje primerja z ljubeznijo do mrtve matere. Spet se oglasi krik: Mati, Domovina, Bog! in spoznanje, da je bila vsa mladost izgrešena ter da je umrla ob isti uri kakor mati. Iz odlomka se čuti tudi upor zoper krivično breme revščine, ki ga mora nositi.

V ostalih *črticah iz leta 1914*. se dotika Cankar večinoma istih vprašanj kakor v „Moji njivi“. Tudi motivno so te črtice nadaljevanje prejšnjih. Spet je vest tisto, kar človeku ne da miru, ker je grešil zoper ljubezen ali sam (Ponočni spomini, Črtice, Spremljevalec, Utrinek iz mladosti) ali pa bližnji (Sošolec Tone, Menice). Dobro in zlo sta relativna pojma (Zgodba o poštenosti, Zgodba o nepoštenosti). Materin obraz se pokaže, ko je kupa trpljenja do roba polna (Sedmina). Močno zanimiva so mesta, kjer govori Cankar o svojem pisateljskem poslanstvu, kajti očita si neiskrenost, ko piše zato, da si razbremenjuje vest (Črtice, Grobovi, Pogled iz škatlice). Loteva se ga utrujenost, obhajajo ga smrtne slutnje in hrepeni, da bi se vse melodije življenja združile v eno, ko bo spal. A spet se zbude spomini, trenutki, iz katerih je spleteno življenje, ki je lepo . . . Podobe pokojnih tovarišev umetnikov, kakor n. pr. Murna (Listje), Ketteja (Melodije), Groharja (Črtice) in Petkovška (Petkovškov obraz), kažejo na vso bridkost slovenskega umetništva. Med najlepšimi samoizpovednimi črticami tega obdobja sta črtici Melodije in Črtice. Strahota svetovne vojske, ki je prav tedaj zgrabila svet, se tu prvič pojavi v simbolni obliki (Pogled iz škatlice) in daje slutiti, kako bi pisatelj povzdignil za vse človečanstvo svoj glas zoper nečloveško početje, če bi se bil smel prosto izraziti.

Tako se v tej knjigi kakor v malokateri doslej izpričuje čudovita pisateljska sila, ki razgrinja z odkritosrčnostjo, kakršno najdemo le tu pa tam pri največjih svetovnih mojstrih besede, pred nami večni boj človeka s samim seboj in s svojo okolico. Neizprosni je, kadar se obtožuje svojih grehov, prav tako pa je tudi krut, ko obtožuje krivično uredbo sveta, ki ne da človeku, da bi s svojo notranjostjo zaživel, kakor se mu spodobi. Njegove misli o pravici, umetnosti, onostranstvu so na videz polne nasprotij, ker se porajajo v najrazličnejših čustvenih situacijah, a so do konca iskrene, četudi jih ne bi nihče nikoli spravil v sklad z golim umovanjem. Gotovo je, da je bil kakor ne izlepa kateri umetnik strasten borec za socialno pravičnost, za sprostitev vezí, ki oklepajo individuum in ves milijonski kolektiv ponižanih in ražaljenih. Njegov odklonilni odnos do katerekoli dogme je povsem naraven, ker zahteva zase popolno duhovno svobodo, ki je pogoj vsakega tvornega umetniškega življenja. Zato se mu godi danes krivica, če ga kdorkoli z nečistimi

nameni proglašja za to ali ono in trga iz njegovega dela posamezne stavke za avtoritativen dokaz kake efemerne teze.

Kako bridko je moral spričo vsega tega občutiti Ivan Cankar prav v tem času, ko doseza vrhunec umetniškega dela, početje svojih kritikov, ko je na primer za šifro „R“ potuhnjeni pisec v SN, kjer je izšla vrsta njegovih najlepših listkov, z naravnost zgledno topoglavostjo proglašal upad njegove pisateljske sile (glej opombo XVII. zv., str. 332!). Zares bi bilo želeti, kakor je zapisal dr. Ivan Prijatelj v eseju o Cankarju „Domovina, glej umetnik!“ (Cankarjev zbornik, 1921, str. 31), „da pride sedaj (v domovini) do vsenarnodnega spoznanja ... veliki pomen Cankarjev“, četudi nas učijo skušnje prav zadnjih let, da ta čas še davno ni napočil in da se bo treba prav s Cankarjevim orožjem še boriti zoper nepojmljive pojave barbarstva, ki hočejo zavreti naravno rast slovenske kulture.

Alfonz Gspan.

CVETJE IZ DOMAČIH IN TUJIH LOGOV (1 do 4 in 7).

Urejuje profesor Jakob Šolar s sodelovanjem uredniškega odbora. Založila Družba sv. Mohorja v Celju. Uredništvo je šele nedavno dobilo pričujoče zvezke „Cvetja ...“ v oceno. Ker pa so te knjižice važne kot pomožna učila za slovensko literaturo in predvsem, ker kažejo neko določno stremljenje za raziskavanje tega ali onega stilističnega problema pri posameznih tvorcih in ker se odnos sodobnega človeka do del z ustaljeno literarno-zgodovinsko vrednostjo izpreminja, beseda o njih tudi sedaj ne bo odveč.

Simon Gregorčič, Izbrane pesmi. Priredil dr. I. Pregelj. (Cvetje ... 1.) Preglev uvod Gregorčičevim izbranim pesmim je zanimiv predvsem po tem, da ta svojevrstni oblikovalec slovenske bsede ne išče v njih toliko duhovnih dognanj, kar je v tem slučaju zelo preprosto, ampak se ustavlja bolj pri pesnikovih izraznih sredstvih, ki dajejo njegovim pesmim svojo vrednost. Drugi poudarek leži na določitvi Gregorčičeve pesniške cene, kajti še vedno hočemo gledati v njem veliko pesniško osebnost, k čemur so v precejšnji meri pripomogli amuzični kritiki s svojimi dogmatičnimi napadi, katerim se slovenski polovičarski liberalizem, ki je Gregorčiča branil, kljub vsemu ni znal niti hotel postaviti z jasnimi nazori nasproti. Umetniško vrednost imajo v večji meri le nekatere osebno izpovedne pesmi (Nazaj v planinski raj, Zaostali ptič, Lastovkam, Človeka nikar! i. p.) ter več epičnih pesnitev. Mnoge rodoljubne, etično vzgojne, miselno čustvene ali razmišljajoče in lirično epične pesmi pa so bolj ali manj zanimive, nevsiljive pridige, kajti tehnika vzporejanja simbolnega predmeta in ideje ter miselno bogastvo je otipljivo jasno in preprosto.

Fran Levstik, Martin Krpan. Priredil dr. A. Slodnjik. (Cvetje ... 2.) Slodnjak je v svojem stvarnem uvodu k Martinu Krpanu obrazložil tudi sicer znano dejstvo, da je povest obsegala dva dela, a Levstik drugega dela, kjer bi govoril o zatiranju slovenskega naroda s strani vladne gospode, radi političnih razmer ni objavil in delo je ostalo glede na prvotno zamisel nedovršeno ter je tako najlepši torzo v naši literaturi. Na ta način je politika literaturi koristila, kajti v tej obliki je delo umetniško več vredno, mnogo bolj enotno in skladno, kakor pa bi bilo, če bi se mešali o pripovedovanju politični oziroma izrazito pravljični elementi. V povesti so zanimive vse sestavine. Važen je leksikalično čist, plastični narodni jezik, pomembna je ritmično-melodična zgradba stavka in dialoga, a čez vse razveseljivo enotno je Levstik